

VILCSEK BÉLA

Variációk egy témára

SOMLYÓ GYÖRGY: FÜST MILÁN VAGY A LESÜTÖTTSEMŰ EMBER; PHILOKTÉTÉSZ SEBE; TÖRÉSVONALAK; SEB ÉS KÉS

Az olyasféle alkotóval kapcsolatban, amilyen Somlyó György, szokták elsűtni az olcsó poént: a legjobb költő az irodalomtudósok között, s a legjobb irodalomtudós a költők között. Most gyors egymásutánban jelent meg két korábbi elméleti munkája, valamint régi és új verseinek ugyancsak két kötete. Mégis hiba volna, ha a megjelenésnek ez a véletlenszerű egybeesése az irodalomtudósi és a költői szemléletmód és tevékenység merev elkülönítésére, pláne egymással való szembeállítására ösztönözne. Ellenkezőleg, a könyvek együttes olvasása és vizsgálata alapján még biztosabban fogalmazható meg az egykor csak feltételezett vélekedés: Somlyó György számára, szólaljon meg bármely műfajban vagy beszédmódban, egyként fontos az elvi-elméleti vétezettség és tisztánlátás, illetve a szakmai-mesterségbeli jártasság és formabiztonság. Még konkrétabban: Somlyó György pályájának legkülönbélebb korszakait és műfajait egyformán művészeteszmény és alkotásmód, elmélet és gyakorlat összhangja jellemzi.

Sok műfajú és sokhangú alkotó, aki költőként, íróként, kritikusként, tanulmányíróként, fordítóként vagy irodalomszervezőként egyaránt figyelmet érdemlő egyénisége napjaink magyar irodalmi diskurzusának. Az elmúlt időszakban sorozatban jelentette meg válogatott és összegyűjtött verseinek köteteit. Eközben 1993-ban sor kerülhetett 1969-es Füst Milán-monográfiájának bővített kiadására (*Füst Milán vagy a Lesütöttsemű Ember*). Meglepetést és némi zavart keltett, hogy benne a bővülést csupán az eredeti szöveghez illesztett magyarázatok, mentegetőzések, különféle nyilatkozatok, alkalmi beszédek, rövidebb cikkek jelentették, s nem az életmű korábban ígért átfogó kritikai elemzése. Bebizonyosodott, hogy a szerzőt a bővíthetőség ellenére költő elődje életútjában, nem véletlenül, továbbra is főként egyetlen mozzanat izgatja: ama húszas években bekövetkezett döntő fordulat, amelyet nyomában azóta is „Füst Milán-i szituációnak” nevez a szakirodalom. Vagyis a modern művész(et)nek az a dilemmája, hogy lehetséges-e még, és ha igen, hogyan, a reménytelennek és végtelenül társtalannak, magára hagyatottnak ítélt személyes léthelyzetet, az eredendően megváltozott viszonyok közepette, objektívált formába önteni, művészi tárgyá avatni. A különböző műfajok közötti látszólagos kapkodások, a stílusirányok közötti tévelygések, az érthetetlennek tetsző irányváltások eredményeképpen a személyiségben rejlő hol természeti erőnek, démonnak, hol a lélek mélyén szunnyadó indulatmenetnek, önemészítő szenvedélynek, hol pedig legfőbb szenvedelemnek, ujjongásnak és tragikus ellankadásnak nevezett permanens létállapot megtalálhatja-e, s miként, a neki megfelelő új kifejezési formát. A belső szenvedély, a látomás, továbbra is a Füst Milán-i esztétika fogalmaival élve, miképpen mutatkozhat meg a szöveg periódusos ritmusosságában, indulatában szabadon, beleszakadva, hullámverésként, vulkanikus lobogással vagy éppen földmorajlásszerűen felszínre lökődve.

Mindezekből világosan kitetszhet, hogy a Füst Milán-i szituáció feltárása a személyiség önnön drámaiságának a feltárása és áttételes megvallása is egyben. Személyes ügy, mondhatnánk, emberi és alkotói értelemben egyaránt. Az apa nyomasztó nagyságának árnyékában felnövő, a szülők megromlott viszonyának következményeivel terhelt, a választott „apapótlék”-mestereknek, Füst Milánnak, Babits Mihálynak, József Attilának való megfelelni akarás kényszerével áthatott, bontakozó művészszemélyiség tárgyat és formát keres, hogy a maga drámai szituáltságát kifejezhesse, s ehhez a legjobban a mindennapos kapcsolat alapján ismert Füst Milán-i életsors teremt kiváló alkalmat. Az érzékeny beleéléssel megvalósított intuitív azonosulás szubjektív jellegének a választott műfaj, a monográfia objektív formái kerete ráadásul még bizonyos rejtettséget, védettséget is nyújt. A könyv

ismételt megjelentetése – nagy valószínűséggel az azóta beérett és beérkezett költő szándékával egyezően – éppen e rejtőzködés, e védettség elől lebbenti el a fátylat. Kis Pintér Imrének a monográfia alanyára vonatkozó állítása így a szerzőre is érvényesnek bizonyul: „Füst Milán alighanem akkor válik igazán azzá, akinek ma sejtjük, amikor önnön szituációját, gondolatai abszolút igazságát kereső, reménytelen szenvedélyét teszi meg immár művészete legfőbb tárgyának, témájának is.” S világossá válik az is, hogy amit Füst Milán pályáján a *Catullus* gyötrelmes, sokadszori át- meg átírása jelent, az Somlyó György pályájának alakulástörténetében a *Füst Milán*-könyv megírása; abban ő is „igazi drámává lobbantja töprengéseit, először vállalva tartalomként teljes arányaiban – egészében – a Füst Milán-i szituációt” (Kis Pintér Imre: *A semmi hőse. Füst Milán költői világképe*. Magvető Kiadó, Bp., 1983). Ezt a könyvet továbbírni nem lehet, értelmetlen is lenne, esetleg újabb emlékező, vallomásos részletekkel lehet ellátni. Ez a könyv akkor és ott, a hatvanas–hetvenes évek fordulóján volt jelentős tett; egy méltánytalanul háttérbe szorított életmű melletti bátor kiállítás. Ma már kordokumentum, s még inkább: egyszerre a Füst Milán- és a Somlyó György-interpretáció forrása.

1954-ben Somlyó György, *Látogatóban Füst Milánnál* címmel, az Irodalmi Újság számára rövid írást készített, amelyről a monográfia új kiadásának bevezetőjében úgy nyilatkozik, hogy az „az 1969-es könyv aprócska, rejtett magva: ebből kellett kibontakoznia. A »szituáció«-t már jelentéktelen kis csonthéjába zárta: méghozzá a Füst Milán-it is, meg az én hozzá fűződő helyzetemet is. Minthogy ez lett számomra az a »meditációs objektum« vagy »objektív korrelátum«, amellyel a kezemben kifejtettem már húszévesen kialakulni kezdő, aztán egy időre elfeledett (vagy elfojtott) elgondolásaimat a modern költészetről, s ami nélkül a *Philoktétész sebe* sohasem íródhatott volna meg később.”

Igen, a Füst Milán-könyv és a modern költészet témakörének áttekintése egy töről fakad. Modern költő és költészet drámai – ha tetszik, Füst Milán-i, ha tetszik, philoktétészi, leginkább mégis: Somlyó György-i – szituáltóságának mély átélése vezérli egyfelől, s a szituáció formássá tétele legadekvátabb példáinak felmutatása másfelől. Somlyó ezúttal is, a korábbi ígéret ellenére, lényegében változatlan formában adja közre az eredeti, 1979-es értekezés szövegét, s ahhoz csak eligazító megjegyzéseket fűz, s a második kiadás előszavát, az új előszó újabb előszavát illeszti. Szándékosan nem vesz tudomást arról, hogy a hazai irodalomtörténész-szakma éppen az azóta eltelt időszakban ismerte fel, a nemzetközi szakirodalom sikeres próbálkozásai nyomán, Kabdebó Lórántot idézve, hogy „elérkezettnek látszik az idő arra, hogy ezek tükrében tegyünk kísérletet a húszas–harmincas évek jelentős fordulatot hozó lírai korszakváltásának feltárására. (...) Vizsgálataink ennek értelmében a korszakváltás poétikai-szemlélettörténeti komponenseinek felderítésére, a világképi sajátosságok meghatározására irányulnak, annál is inkább, mivel – ahogyan ezt a világlíra rokonítható folyamatai mutatják – éppen ezekben az évtizedekben zajlik le a klasszikus modernség irányzatainak átfordulása olyan líraformációkba, amelyek lényegében mai formanyelveinek alapjait is kialakították (hermetizmus, absztrakt tárgyiasság, tudatlíra, új alanyiség), s jelen vannak a neoavantgárd és posztstrukturalista poétikában is.” (*Vers és próza a modernség második hullámában*. Argumentum Kiadó, Bp., 1996) Ennek megfelelően nem hasznosíthatja azokat a tudományos eredményeket sem, amelyek a hazai és a nemzetközi líragyakorlat fő irányainak összevetésével keletkeztek, s amelyeknek nyomán, többek között, szükségessé vált a korábban feltételezett dichotomikus (modernség–posztmodernség) és trichotomikus (klasszikus vagy esztéta modernség–történeti avantgárd–posztmodern) korszakolásvonal pontosítása, a modernitás alakzatainak négyosztatúvá bővítése. Elengedhetlenné vált – a Nyugat második, harmadik vagy ki tudja, hányadik nemzedéke *tartalmatlan* vagy az újklasszicizmus, újtárgyiasság, újrealizmus *félrevezető* elnevezés helyett – egy, a klasszikus modernség és az avantgárd utáni második, utó- vagy késő modernségnek, avantgárd utáni modernségnek nevezett irodalomtörténeti szakasz bevezetése. (Vö. „*de nem felelnek, úgy felelnek*”. *A magyar líra a húszas–harmincas évek fordulóján*. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1992; Kulcsár Szabó Ernő: *Beszédmód és horizont. Formációk az irodalmi modernségben*. Argumentum Kiadó, Bp., 1996.)

A könyv folytatásának elmaradását, ettől függetlenül, ez esetben sem szabad(na) hibaként vagy hiányként felróni. Somlyó Györgynek a modern költészet is mindenekelőtt személyes-alkotói ügy, éppúgy, mint volt a Füst Milán-kérdés egy évtizeddel korábban, s minden látszat vagy filológiai-szakirodalmi apparátus ellenére elsősorban nem megoldandó szaktudományos feladat. Esztétikája magánesztétika, költészettörténete, bevallottan, a nagy elődök: Babits Mihály és Szerb Antal, Németh

László és Füst Milán szellemtörténeti nyomdokain haladó személyes költészettörténet. Saját, költészetről vallott nézeteinek foglalata és művészi törekvéseinek igazolása. A körülbelül az 1870-es évektől az 1970-es évekig terjedő időszakot ezért látja és láttatja többé-kevésbé homogén folyamatnak. Most történetileg fedez és mutat fel, úgymond, egy „korszakos fordulatot”, amely alapjaiban és hosszú időre rendíti meg a személyiség integritásának és a vallomások alanyiségének a hitét és költői gyakorlatát. Számára a modernség legfőbb megkülönböztető jegye „nem a »személytelenség«, amivel sokan mellette, még kevésbé a »személyiség elvesztése«, amivel még többen ellene érvelnek. Hanem a személyiség felbontása és megsokszorozása, elemi részeinek fölfedezése. Miként az anyag a mai felfogásban, a személyiség a modern költészetben nem összeszűkül, hanem kitágul, ha e tágulásban, persze, el is veszti azt a látszólagos integritást és tényleges konkrétságot, amivel klasszikus szemlélete rendelkezett. Nem látszólagos egysége török azonban darabokra – ahogy klasszikus nézőpontból látszhat –, hanem valóságos összetevőire hasad szét, és azokból áll össze sokrétűbb egységgé. Egy fiktív zártságot és bizonyosságot vált fel egy bizonytalanabb, de önmaga új meg új fejleményeire mindig nyitott alakzat.” Ismételten a személyiség válságának, az alaksokszorozódásnak az alapélményét és művé formálásának, objektívalhatóságának kérdését veti fel tehát. Azt a problematikát, amelyet ekkoriban – a *Részletek egy megírhatatlan versesregényből* stanzáiban – verses formában is megfogalmaz:

*A műfaj jeles mintái nyomán
Most kéne belefognom a mesébe.
De hol a hős? Istók vagy Don Juan?
(Tankréd lovagról már nem is beszélve.)
Átperegtek, mint jó liszt a szitán.
És nem maradt helyettük már az Én se,
A jó öreg lírai lelemény.
Nem ér a nevem! – tapsol a Nem-én.*

*„Én – az valaki Más”, így mondja Rimbaud.
„Én – az Senkisem”, tódítja Pessoa.
Autentikus létről már szólni sincs szó,
Tán csak a csecsemő óá-óá.
Aztán: „Ipi-apacs!” és „Ki a hunyó?”
Fogócskázik a Je és a Moi.
Ittlét és Ottlét között tényfereg
Heidegger meg a többi rossz gyerek.*

Ezért idézi oly előszeretettel költészettörténete lapjain is a francia szimbolistákat, Baudelaire-t, Rimbaud-t, Mallarmét, majd Apollinaire-t, Aragont és Valéryt, ezért állítja példaként és fordítja lelkesen a nagy kedvenceket: Fernando Pessoa-t, Octavio Pazt, Jorge Louis Borgest, s a magyarok közül, egy-egy úgynevezett közjáték erejéig, ezért szán kiemelt helyet Füst Milán és József Attila elméleti nézetei és verselési gyakorlata bravúros megfeleltetésének. Nem módszeres-kronologikus irodalmi fejlődéstörténetet, nem poétika- vagy alakítástörténetet kíván adni, hanem, mint maga jelzi, „koncentrikus köröket” rajzol, „ugyanazt a jelenséget próbálja érzékeltetni az alkotás és befogadás, az eszmék története és a formák története oldaláról”, ezáltal is legkivált saját modernségesszményét vázolja fel. A tematikusan és céltudatosan összeválogatott szaktudósi és költői állásfoglalások és műrészletek mindmáig párját ritkítóan gazdag sorozata a modernség somlyói felfogásának illusztrálása. Együttesük annak feltétlen meggyőződésnek a reprezentálása, hogy a költészet történetében bekövetkezett radikális fordulat, a költői szerepvállalás drasztikus módosulása ellenére mű és művészet egysége és teljessége még őrizhető, objektum és szubjektum klasszikus totalitása után és helyett az esztétikum (poszt)modern kori totalitása még lehetséges. Mindezzel együtt ezt a könyvet sem lehet – és nem is érdemes – továbbírni. Ez is a maga korában, a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján töltött be nagyon fontos szerepet. A modernség kérdéskörére és példáira irányította a figyelmet, hangsúlyozta

a magyar irodalom világirodalmi beágyazottságát egy olyan korban, amikor esztétizmus és avantgárd fogalmainak, az összehasonlító irodalomtudományi vizsgálódás szükségességének a felvetése önmagában is gyanakvást ébresztett. Szakmai szemmel nézve, egyszerűen az idő múlásának következtében, ma már ez is kordokumentum, lenyűgöző példatár, merész párhuzamok gyűjteménye, legfőképpen pedig egy markáns művészegyéniség költészeti eredményének és költői hitvallásának közvetett megfogalmazása.

A két elméleti munkát folytatni nem lehet, legfeljebb a révükön szerencsésen meglelt alapeszményhez illő tárgyakat lehet keresni; az elméletet irodalmi gyakorlattá változtatni. Versek, regényeket, verses regényeket, szonetteket stb., a legkülönbélebb műfajú és műformájú szépirodalmi alkotásokat lehet írni, melyek e nagyon határozott elvi megalapozás és meggyőződés következtében, minden látszólagos különbözőségük ellenére, egynemű benyomást keltenek. Találón állapítja meg *A modernség fogalma Somlyó Györgynél* című tanulmányában Szabó Szilárd: „Nehéz volna megmondani, hogy Somlyó György melyik műfajban alkotta a legmaradandóbbat. Már költészete is olyan változatos, hogy azon belül sem könnyű egy meghatározó stílusirányzatot kijelölni. Lírájának mégis mély belső egysége van, amit azonban nem az alkotásmód, hanem az eszmei indíttatás biztosít. Szinte minden műve humanizmusát tükrözi, és számos verse valamely esztétikai élménye mámorából keletkezett. Weöres Sándorhoz hasonlóan ő is expanzív, inkább szélességben, mint mélységben terjeszkedő költő, akiben a hatásokra és élményekre való nyitottság tartja fenn az alkotóerőt.” Frissen megjelent, régi és új verseit tartalmazó két kötete újolag ezt a változatosságát, mégis belső egységét és eszmei meghatározottságát igazolja (*Törésvonalak, Seb és kés*).

Somlyó György verseket, köszöntőket ír barátairól, barátaihoz (*Születésnap sextina; Egy karton „Gauloises Bleues”-re; Ezredvégi epigramma; Quatrain*), költeményeket, megemlékezéseket költő és író elődokról (*Gondolatok a könyvtáron kívül; Radnóti és Desnos; Hommage à Kavafisz; Sztélé; Sírvers*). Művekre, sorokra, stílusokra, vershelyzetekre játszik rá; parafrázisokat, palimpszeszteket, imitációkat, pastiche-okat készít (*Nem titok; Egy Horatius-óda imitációja...; És június?...; Victor Hugo – Juliette D.-hez; József Attila öregkori verseiből; Négy vers. à la manière de Takács Zsuzsa; Hommage à B. L. à la manière de B. L.*). Utazásainak-kóborlásainak megannyi kulturális élményét idézi: festményeket, szobrokat, kiállításokat, koncerteket (*Kondor Béla sorozatához; Campo de' Fiori; Két Carpaccio-reprodukció; Hat bagatell; Változatok egy Chagall-képre*). A magyar és a világirodalom történetének különféle témáit, történeteit, műformáit dolgozza fel (*Énekek éneke; Változatok az Énekek énekéhez; Szent Carpentras első levele az antiszemitákhoz; XV. századi magyar litánia*). Nincs az irodalomnak műfaja, versmértéke, mellyel próbát ne tenne (*Drámatöredék; Zsoltár férfibangra; Személyeskedés; Egyperces novella a regényről; Infantilis rapszódia; Népmese-fordítás; Litánia; Gnóma*). Értelmezőinek kedvelt foglalatossága is, hogy költészetét választott tárgyai, műfajai vagy versformái szerint kategorizálják, hogy azután egy-egy új kötet vagy válogatás termésével szembesülve korábbi osztályozásuk pontosítására vagy kiegészítésére kényszerüljenek. Somlyó György végtelen tudatosságát látva úgy vélem, ez egyszer hasznosabb volna inkább az oly sokat kárhoztatott és oly gyakran elvetett szerzői szándék érvényesülésére figyelni, s magára a költőre hallgatni: „Nem tudok szabadulni attól az abszurd igényemtől, hogy mindent a lehető legáltalánosabb pontján ragadjak meg. Az Egy az egyetlen istenem. Mindent egyetlené szeretnék növeszteni. Nem verseket szeretnék írni – erről vagy arról. Az egyetlen lehetséges költeményt szeretném megírni. Felírni a dolgok legkisebb közös nevezőjét.” Somlyó György a legritkább esetben ír egyetlen inspirációra egyetlen verset. Szinte mindig sorozatokat, variációkat készít (*Őszi levél – A.-nak; [Még egy] őszi levél – A.-nak; Még egyszer a campo de' Fiorin; Játékok; Kurtagenda; Madrigál [1], [2], [3], [4], [X]; Még egy talizmán 1–2*). Szélességben, epikus módon építkezik; nála a műsokszorozás a személyiség megsokszorozódásának a kifejeződése, végső eredményét tekintve pedig az áhított, legalább a művészetben megteremthető teljesség képzetének a keltése. Legsikeresebb próbálkozásai azok, amelyekben a választott téma vagy forma egyszerre teszi lehetővé e teljesség megközelíthetőségét és a megközelítés nehézségeiről szóló alkotói reflexiókat (*A mesék könyve „ellenmese”-sorozata, a Részletek egy megírhatatlan versesregényből* különböző korszakokban született darabjai, a Petrarca-, Ronsard- vagy Szenczi Molnár Albert-szonettvariációk, illetve a kedves macska köré teremtett „cicológia”, *A macska tízezer létezmódja*). Somlyót az egyes mű önmagában csak részben érdekli, azt már a megszületés pillanatában az egész életmű

meghatározott részletének tekinti. Más költőkhöz viszonyítva ezért is jelenteti meg feltűnő gyakorisággal válogatott és összegyűjtött köteteit. Egy-egy új mű(sorozat), felfogásában, azonnal átrendezi a korábbi művek rendszerét, módosítja annak felépítését. Nem versekben, nem is kötetben, minden írásával élet és életmű egységében, teljességében gondolkodik. Az egyes versek tárgyai, miként elméleti munkáinak témái, csak „meditációs objektumok” vagy „objektív korrelátumok”, amelyeken mint médiumokon keresztül az élet, a világ, az irodalom, a művészet vágyott teljességét, az esztétikum totalitását, ama nagybetűs egyet újra és újra megkísértheti. Versei önmagukban valóban az „új meg új fejleményeire mindig nyitott alakzatok”, tudatosan megkomponált elrendezésük maga a „sokrétűbb egység”.

Somlyó György 75. születésnapját az Orpheus folyóirat tisztelgő melléklet összeállításával ünnepelte. Abban az egyik írás szerzője, Jász Attila zárójelek közé rejtett, bártortalan kérdést intonált: „... Somlyó nem ösztönös(en a témájára rátaláló) költő, aki nem is tudja, mibe »nyúlt bele«, hanem a számára fontos (egyetlen?) témát kutatja, körbejárja és megvizsgálja a lehető legkülönbözőbb aspektusokból. Folyton rájátszik fordításaira és saját régebbi szövegeire – csúsztat és variál –, amivel olyan hatást kelt és ér el, hogy róla beszélve újra és újra idézni kell, pedig tulajdonképpen majdnem ugyanazt mondja. (Ez a »majdnem« azonban alaposan megdolgoztatja interpretátorait.)” (*A Mesterség[mestersége]ssége]. Egy nyomozás története – avagy az identitás és az imaginált szonettek Somlyó György költészetében.* Orpheus, 1996, ősz–tél.) A régi és új munkák együttes megjelenése és „interpretátori” vizsgálata alapján a kérdés nagy biztonsággal állítássá változtatható. Irodalomtudós, költő, regényíró vagy fordító megkülönböztetése vagy szembeállítás helyett élet és életmű rendkívüli egységessége hangsúlyozandó még akkor is, ha tudjuk, hogy egységesség és teljesség képzetének ez a századfordulóig visszanyúló állandó és módszeres kísértése csökkenti talán leginkább az elfogadás, az elismerés ezredfordulós esélyeit.

*(A versírók ma rübellik a verset
[Isten tudja akkor mért verset írnak]
A sornak befellegzett – furcsa szerzet –
Lassan nem marad belőlük csak írmag
Bújtatják mint szándékát a szatír vagy
Mint kétlábúak lábuk közt a szexet)*

(Sextina-kettős)

Somlyó György pályájának belső egységét a régóta változatlan művészetfelfogás (a klaszszikus vagy esztéta modernség eszménye), az azonos téma (a személyiség integritásának megrendülése, megsokszorozódásának és újrateremtésének lehetőségei) és alkotásmód (eszmény és téma kifejezése objektív tárgyak fikciós sorozatával) teremti meg. A sokműfajúság és a sokhangúság ellenére művei ugyanannak az eszménynek a szellemében, elmélet és gyakorlat összhangja jegyében és valójában egyazon kitüntetett témára készített, végeérhetetlen variációk. Válogatott közreadásuk ezért sem záródhat a *Sextina-kettős* lemondó gesztusával, *Bővítmenyként* következniük kell a legfrissebb verseknek. Élükön a legújabb, 1998 januárjában, Szigligeten született párvers, melynek természetesen *Költészet* a címe. Két tétele egy-egy határozott kiállítás a költői feladat állandósága és a megformálás variabilitása mellett:

1

SÓVÁRGÓ KÖLTŐ

*Itt szobroz vacogó kéjvágyban lesve a pláccon
Iblete jöttét mint kurva macho stricijét.*

2

HÁRMASSZABÁLY

*Egyesek (sokasok) egyre (másra) azt prédikálják
ennek az átmeneti (vagy milyen?) időnek
nincs költészete*

*És valóban ennek a (bizonyára?) „átmeneti”
időnek nincs költészete*

*Ennek a (valóban?) átmeneti időnek
csak a költészet a költészete*

(Balassi, 1993; Kortárs, 1996; Seneca, 1997; Seneca, 1998)